

Ole Thomsen, *Besindelig rebel. Ludvig Holbergs liv og værk* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2024), 768 s.

Lis Norup, Aarhus universitet

Når man med begge hænders hjælp tager Ole Thomsens lærdomstunge værk op og kigger på omslaget, giver undertitlen ved en første betragtning sig selv. Bogen undersøger forbindelsen, om nogen, mellem Ludvig Holbergs levede liv, hans sind og tankeliv og det skrevne værk. Hovedtitlen derimod rejser en række spørgsmål. Hvad er en rebel og hvilken legitimitet tildeles rebellens rebellion? Hvordan og på hvilken måde forbindes oprør og besindighed med hinanden i en grad, at sammenstillingen i bogens hovedtitel bliver et fortættet udsagn om Holberg, hans værk og tilgang til verden?

Søger man på 'rebel' og 'rebellion' i onlineudgivelsen *Ludvig Holbergs skrifter* fremkommer over 530 opslag. I en del af opslagene forbindes 'rebellion' med en ret til ulydighed og modstand, når undersåtten, den undergivne eller unyndige stilles over for en slet begrundet magt eller en med uskønsomhed udøvet autoritet indenfor det husliges, religiøses og politiske felt. En modstandsret, som træder i kraft dér, hvor herskeren, øvrigheden eller husfaderen byder uden billighed, dvs. uden retfærdighed og sund fornuft.

Som i de tilfælde, hvor forældre vil påtvinge deres sønner og døtre en ægtefælle mod deres vilje og tykke. Her kan "et Barn med Ærbødighed [...] væigre sig for at binde sig til en Ægtefælle, som dets Sind ikke falder til, efterdi Ægteskabs Baand bør være tilfælles Kiærlighed, og det er vanskeligt at elske efter Ordre". I passagen, der er hentet fra *Introduktion til Natur og Folkeretten*, indlejrer Holberg modstandsretten i naturen, der, som Ole Thomsen skriver, fungerer både som "realitet og ideal [...], faktum og norm." At gifte sig rådede Holberg i *Moralske Tanker* dog "ingen fra", om end han selv forblev i "eenlig Stand". Det af den grund at "[u]di den Alder imellem 40 og 50 Aar var jeg ikke i Stand til at forsørge en Hustrue, og siden den Tiid haver jeg [...] frygtet Horn." Til forsørgelsesbyrden og

<https://doi.org/10.7557/8417>

Copyright: © 2025 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

andre viderværdigheder føjede sig klæbende bånd til en hustru, han ”hverken i sind eller tanke” kunne slippe fri af. Så vidt en mand, der anså det som ”smittefarligt” for sin sundhed ”at jagte nydelser” og derfor pålagde sig afholdenhed og en matematisk diæt for at tækkes sin ”Maves Lovbog”. (s. 153, 527, 530, 44, 47).

I en bevægelse fra det husliges felt til det offentliges træder Holberg videre frem som rebel mod den patriarkalske samfunds- og husorden i sin fortale for kvindekønnets naturlige ligeberettigelse. I nødtørfvig fiktiv forklædning i værker som *Zille Hans-Dotters Forsvars-Skrift for Quinde-Kiønnet* og *Niels Klim* eller med egen stemme i *Tre Breve til en Højjornem Herre NN*. Her fra tredje brev: ”Jeg smigrer altså ikke for kvindekønnet; men jeg måler begge køn med samme målestok uden at diskriminere for navne eller fødsel.” Ufornuftigt er det, som det står i *Heltehistorier*, at nægte kvinder ret til at studere og beklæde offentlige embeder og dermed berøve stat og samfund ”beqvemme Hoveder til vigtige Tings Forretninger”. (s. 247, 250).

Også på det religiøses og politiskes område er Holberg rebel. Et er, at han – som hovedparten af oplysningsfilosofferne – er fortaler for statsstyre fra et forstandigt centrum, dvs. for enevælden som den bedst egnede styreform til sikring af stabilitet, sikkerhed og social mobilitet. Noget andet er, at han er indædt kritiker af et absolutistisk styres centrale kontrolorgan, Imprimaturinstitutionen. Af censur følger ”noget pjevset, lavsindet, krybende, kønsløst, sløvt og affældigt stads.” Af nervøsitet, uvidenhed eller slet smag skamferer og udkradser censorerne ”de allerædleste tanker” og forbyder de bedste bøger. (Tredje Levnedsbrev, s. 18).

Samtidig vedgår Holberg, at ”læsning af sortlistede bøger” på det religiøses felt har indgivet ham ”adskillige betænkeligheder angående åbenbaringens guddommelighed”. Anfægtelser, der vel at mærke ikke har ført ham til at fornægte en Skabergud, men til en med Ole Thomsen u-fanatisk midterposition, hvor han som besindig deist gør gældende, ”at det er et menneskes pligt at ransage de fra vore fædre gennem generationer nedarvede trosforestillinger, at endevende de bandlyste bøger og at tvivle om alle ting.” Og samtidig i vished erklære, at ”om en guddoms eksistens har jeg aldrig tvivlet”. (s. 207, 134) Så vidt Holberg som besindig rebel på det religiøses område. Og dog. For i næste moment undermineres moderationens ufarlighed i formuleringer, der i kim rummer en radikal rebellion. I *Moralske Tanker* lader Holberg de af naturen angiveligt i mennesket nedlagte forestillinger om ”Billighed, Retfærdighed og Godhed” være ”det Guddommelige Væsens egne Qualiteter.” Fra natur til guddom – eller med Ole Thomsen: ”Mennesket er ikke skabt i Guds billede, men Gud er skabt i menneskets billede.” (s. 150) Videre gælder, at egenskaber, ifald de er indgivne af naturen, må være universelle. Og at de – for at være almengyldige – må materialiseres i praksis: ”Jeg holder for at man må elske dyd og redelighed hvor den end findes, enten den er i

Europa, Asien, Afrika eller Amerika, [...] og derfor [...] holder jeg hellere venskab med en redelig jøde, hedning eller mahomedan end med en kristen der intet har uden det blotte navn af kristendom.” (Ep. 119) Således toner Holberg frem som tolerancens fortaler på kulturelrelativistisk grund.

Men oprørsretten er ikke, som angivet med bogen titel, en ret til revolution i betydningen omstyrtelse, hverken af styreform, samfundsbygning eller huset, men alene en ret til at gå til det tilladeliges kant. Den med mådehold udøvede kritik viser sig dog fra tid til anden at have et element af knæfald over sig. Således lader Holberg, der raillerede over ”Begierlighed efter Æres-Titler” sig baronisere. (s. 255) Måske fordi han opfattede adlingen til fribaron som legitim, fordi titlen var forbundet med båndlæggelse af hans jordejendom til lensbaroni? Lidet glørværdig er dog hans besindighed i sagen mod Jens Høberg, den teologistuderende, der tjente til livets ophold som skuespiller på Teatret Lille Grønnegade. Høberg blev forment det Valkendorfske Stipendium af et flertal af professorer, heriblandt Holberg, og døde som ubefordret Studiosus, ene og alene fordi han havde spillet i Holbergs *Comoedier*. Samme år, i 1723, skrev Holberg under Philosophiæ Baccalaureus Just Justensens dække et program- og forsvarsskrift for komedien.

Set i det store billede er Holberg ”[f]orkæmper for kvinders ligeret, tolerancens bestandige herold, censurens svorne fjende”. Og repræsentant for hin egalitære skepticisme eller satiriske demokratisme, hvilket Ole Thomsen udhæver som omdrejningspunkt for den i *Besindig rebel* udfoldede Holberg-opfattelse. (s. 31, 109).

Et af de virkelig interessante perspektiver, Ole Thomsen kaster over 1700-tallet, er påvisningen af, at Oplysningstiden eller Kritikkens Tidsalder ikke blot havde ”front mod dogmer, overtro og blind fanatisme”, men også ”indsigt i krop, instinkt og lidenskaber”. Appliceret på vores besindige rebel betyder det, at en ”oplyser som Holberg kan beundres for klar forstand og kølig skepsis. Men ikke for ren, klinisk fornuft, uberørt af erfaring & observation, følelse & fantasi”. Eller med Holberg: ”Mennesket er dannet af Kiød og Blod, ikke af Steene og Marmor, og derfor ej kand være fri for Affecter” (s. 20, 217, 109). Det er denne indsigt, Ole Thomsen gør til en fortolkningslære, og som han udfolder i nøjeregnende analyser af Holbergs såkaldte jegskrifter – den epistolære selvbiografi, *Moralske Tanker* og *Epistler* – som psykosomatiske dokumenter.

Med sammenløbningen af liv og værk, af fornuft, psykologi, kropslighed og affekter blotlægges endnu et moment i forholdet mellem rebellion og besindighed. Nemlig det, at mådehold for Holberg var en hårdt tilkæmpet og bestandigt truet position. For det at gå til kanten, ja, til yderligheder, opfattede han som sin akilleshæl. Han kendte til feberfrembragte fantasifostre, til vægelsind, hypokondri, miltsyge, vredladdenhed, misundelse, og han var fortrolig med sindets uligevægt.

Det sind, der, når det "først én gang har fået sporerne og er blevet opildnet, ikke kan finde nogen måde at gøre holdt på." (s. 79).

Da rejser sig spørgsmålet: Hvi est du menneske? Et fornuftsvæsen? Et væsen i sine følelsers vold? Ja, erklærer Holberg i *Moralske Tanker*, og den eneste forskel "imellem en viis Mand og en Daare [er], at den første strider mod sine Passioner, den sidste derimod lader sig overvinde af de samme." Hvordan da finde en "Middevej imellem Vankelmodighed og stærk Assurance"? (s. 111) Hvordan få lagt fornuftens bidsel på affekternes vilde galop?

Det første skridt er at udgrunde kilden til sindets surren. Hovedkategorien for Holbergs forståelse af det kaos af irrationalisme, han observerer i sig selv, er miltsyge eller hypochondria.

Hypokondri alternerende i tiden med miltsyge (spleen på engelsk), hysteri og *vapeurs* – alle veletablerede sygdomskategorier i 1700-tallet til at opfange vagabonderende lidelser i feltet mellem psyke og soma: "Snart sniger", skriver Holberg, "der sig en så tung mathed ind over hele kroppen, at man kan se mig liste af sted med myretrin. Snart er jeg så rask til bens som nogen; snart rammes jeg af smerter i hovedet, snart i benene. Snart har sygdommen sit sæde i maven, og så føler jeg skiftevis varme og kulde i indvoldene." Denne kredsgang af symptomer, der bestandigt flytter sig uden fæstelse et bestemt sted i organismen, forplanter sig til sindet, til irritabelt tungsind, rastløs forstemthed, hidsig morositet, nagende lunefuldhed. Men også til abrupte stemningsskift mellem "glæde og tungsind, frygt og mod, lammelse og fyrighed, ildhu og koldsindighed – alt efter som disse onde væsker bygger rede i den ene eller den anden legemsdel." For i analogi med den oldgamle humoralpatologi læner sindet "sig op ad kroppens støtte" – også når den ingen støtte er. Men det er ikke humoralmedicinen og dens teori om ubalancer i de fire kropsvæsker; Holberg griber til her for at "hindre udbrud af de ubalancer, der får sindet til at snurre", men til skriften. Det er genstandssættelsen – "ved selv at skrive Skiemt" (s. 57, 60, 83) – der får miltsygens tungsind til at lette.

Det er med andre ord den hypokondriske "Milt-syge" og dens sociale og indvortes pendants, uomgængeligheden og det sorte, opfarende lune, der gør Holberg til forfatter. Miltsygen finder sit udløb i pamfletter, satirer, i *Peder Paars'* komisk-heroiske epos og i komedierne: "Men det er netop mine fysiske og psykiske sygdomme, der har drevet mig til denne passion for det lystige og fået mig til at bruge den som lægemiddel; og jeg fraråder bestemt ikke andre at indtage samme medicin." Med andre ord paradokset: satirens "krigeriske skrivemåde" og komikkens kåde muse som terapi mod nedtrykthed. Skraldgrinet mod den flabede milt. Dog forklejnes ej heller fysiske lægemidler som eksempelvis det probate lavement som remedie – mod forstoppelse og trang til at reformere.

Lad da fantasien træde frem og vise sin duelighed som lægedom: "Saasom adskillige Sygdomme reise sig af Imagination, saa cures ogsaa adskillige derved." (s. 599) Hvad der her formuleres i *Moralske Tanker*, er i realiteten en sammenfatning af Holbergs komediesyn. For det, der gælder for den stundesløse og hans fæller – det være den vægelsindede, den politiske fantast, den videnspralende, den indbildte hanrej – er, at de er absorberet i deres imaginære verdener. Alle er de forstyrret i deres kontakt til virkeligheden, til andre mennesker og til sig selv. Alle tror de sig herre i eget hus og er dog udleveret til og styret af hver deres fixe ide. Med Holberg: "Når vildfarelsen én gang er befæstet, tager den ikke mere imod fornuft" (s. 97). Det er i denne spænding mellem indbildt selvbestemmelse og reel fremmedbestemmelse, at det komiske ifølge Ole Thomsen opstår (s. 486–487). Undfrielsen kommer i komedien hyppigt i form af en komedie i komedien, altså gennem imaginationen fordobling, der lader de besatte beskue sig selv i de andres blik. Og indse, at de har været genstand for latter. Hvorfor Jeppe til slut går tavs og beskæmmet bort fra Jakob Skomagers smugkro.

Mange aspekter i Ole Thomsens bog er her udeladt på grund af de betingelser, enhver anmeldelse er underlagt. Bogens vidtspændende præsentation, diskussion og tolkning af Holbergs forhold til antikken og placering i oplysningstiden er et af de udeladte felter; et andet er den fine, ja, suveræne gennemgang af det komiske idehistorie fra Platon over Hobbes og Bergson til Freud og Nobert Lauinger. Men det, der i særdeleshed er nybrydende og øjenåbnende i Ole Thomsens bog er indfældningen af Holberg i 1700-tallets diskussion af forholdet mellem fornuft og affekter. Og påvisningen af, hvordan sam- og modspillet mellem soma og sind hos Holberg udløses i skrift.

Den smukt tilrettelagte bog være hermed anbefalet.